

Alain Lipietz: Mod global fordisme?

Indledning:

- I. Den centrale Fordisme i krisen .
 1. Fordisme.
 2. Fordismens krise.
- II. Den "ydre verden" i efterkrigstidens vækst.
- III. Den tredje verdens industrialisering.
 1. Den lave investeringsgrad i den "tredje verden".
 2. Det lave niveau for eksporten til de udviklede lande.
- IV. Forskellige akkumulationsmodeller.
 1. Fiaskoen i tidligere tiders "import-erstatning".
 2. Eksport-erstatning: "Blodig taylorisering".
 3. Periferisk Fordisme: Dens karakter og krise.

Noter:

New Left Review no. 132, 1982

Oversat fra engelsk af Jette Bak.

Alain Lipietz
CEPREMAP
75, rue de Chevaleret
75013 Paris
France

MOD GLOBAL FORDISME ?

Er "industrialiseringen af den tredje verden" det genfærd, som nu forfølger det gamle Europa? Sikkert er det, at i regeringernes apologetiske tale såvel som i fagforeningsledernes tvangsforestillinger, er det den heraf resulterende "unfair konkurrence", der figurerer som roden til beskæftigelseskrisen i de gamle industrier. Men der er også et helt andet synspunkt, som gør sig gældende. For de dynamiske ledere af multinationale eller eksport-orienterede selskaber, filantropiske økonomer og forskellige tredje verdens ledere er den industrielle udvikling af periferien med til at frembringe en mere lige balance i nord-syd relationerne, idet den både tilbyder en måde at komme ud af krisen på og bebuder en ende på den ulige udvikling. Udover sådanne ubeføjede rosende eller indignerende udsagn, må vi anlægge en kritisk vurdering til begrebet om den tredje verdens industrialisering gennem en ny international arbejdsdeling. Det kan f.eks. slet ikke accepteres, at "den tredje verden" eller "periferien" faktisk betegner en ensartet virkelighed. For mens nationalindkomsten pr. indbygger varierer fra 1-3 i OECD-"centret", er den tilsvarende spredning på 1 til 27 i resten af verden uden for østblokken.

Dertil kommer, at krisen i centret så dramatisk har skærpet forskellen mellem de perifere lande, at det synes problematisk at placere Kuwait, Mali og Brasilien i samme kategori.

Alligevel er det sådan, at en afgørende ændring af det kapitalistiske akkumulationssystem blev introduceret i de tre "glorværdige" efterkrigsår. Denne ændring, som forskellige franske økonomer i overensstemmelse med Gramsci har døbt "Fordisme" indebærer, at et center med en logisk indre sammenbinding på blok-niveauet (Nord-Amerika og EF) om ikke på enkeltlandsniveau, kom til at stå overfor en "periferi", som uanset dens bestanddeles indre dynamik blev stadig mere frakoblet denne "selvcentrede" logik. Krisens indtræden påvirkede imidlertid centret meget stærkere end periferien som et hele: Mens den årlige vækstrate i omfanget af OECD-landenes industriproduktion faldt fra 6.4% før 1967 til 4.6% i 73 og derefter til 1.6% mellem 1975 og

1978, er den gennemsnitlige vækstrate i "udviklingslandene" siden 1967 steget fra 5% til 7.1% (1). Kan vi herefter virkelig tale om en verdensomspændende udbredelse af "Fordisme"? Er det sandt, at selvom opkomsten af Fordismen i hvert fald i visse dele af den tredje verden stimulerede den nuværende kapitalistiske verdenskrise, så er den nu et element i løsningen af denne krise? Hvilke lande ville drage fordel af, og hvilke ville tabe ved en sådan udvikling? I denne artikel vil vi prøve at give svar på disse spørgsmål ved at bygge på de eksisterende analyser af "Fordisme".

I. Den centrale Fordisme i krisen.

Fordisme er i sit inderste væsen forbundet med de socio-økonomiske formationer i de gamle industricentre, hvor problemet var at tillemppe de forlængst etablerede relationer mellem kapital og lønarbejde. (2) Det må ikke glemmes, når vi taler om udviklingen af "Fordisme" i lande, hvor problemet er at skabe eller etablere lønrelationen.

1. Fordisme

Begrebet Fordisme betegner to relativt adskilte og dog historisk og teoretisk sammenhængende fænomener. For det første refererer det til en måde at akkumulere kapital på. En måde der er baseret på radikale og konstante ændringer i arbejdsprocessen, således at arbejdernes "know-how" inkorporeres i maskineriets form. Dette "system af intensiv akkumulation", som kombinerer en stigning i den synlige arbejdsproduktivitet med en stigning i omfanget af fast kapital per capita (kapitalens tekniske sammensætning) forudsætter, at legemsbevægelser hos den tidligere håndværker er blevet systematiseret gennem videnskabelige arbejdsorganiseringsmetoder. Dette "Tayloristiske" stadie udvider kløften i hjertet af arbejderkollektivet mellem udfangelse og udførelse, mellem teknisk og ufaglært arbejdskraft. Det mest karakteristiske ved tilfældet metalforarbejdning er imidlertid, at den nye produktionslinje faktisk fordrer tilstedeværelsen af faglærte arbejdere, fremfor alt i sådanne nøgleområder som fremstillingen af maskinudstyr og maskinværktøj. Selvom "Fordisme" og Taylorisme synes at reducere "know-how" til normer, der udstedes af "metode-afdelingen" til en komplet ufaglært arbejdsstyrke, så fordrer disse systemer faktisk en betydelig højere grad af involvering og færdighed hos arbejderne end man i teorien og i gængse forestillinger anser

for nødvendige. I virkeligheden er målet at systematisere det til enhver tid nye indhold i arbejdernes færdigheder og at sikre kapitalistisk kontrol over disse ved at udfylde de "frie momenter", der endnu måtte være i arbejdsprocessen. Denne modsætning mellem "berøvelse" og "involvering" er en hovedkilde til "arbejdskrisen" i de industrialiserede lande. Det er den drivende kraft bag den systematiske jagt på arbejdskræfter, som på trods af at de i "virkeligheden" er faglærte, er blevet dequalificeret gennem arbejde i arbejdsintensive industrier, som f.eks.: Kvinder, der rykkes op fra kjolesyning i Vest-Frankrig eller overskydende arbejdskraft fra industrier i tilbagegang i Nord-Frankrig (3). Det er også baggrunden for "neo-Fordismens" forsøg på at blande direkte kontrol med en "lille smule ansvarlig autonomi"(4). Generelt set er det imidlertid stadig sandt, at "Fordismen" driver industrielle færdigheder henimod to poler. I 1975 udgjorde ingeniører og teknikere således 8% af arbejdsstyrken i fransk industri, mens de faglærte og ufaglærte tegnede sig for henholdsvis 36% og 33%. I typiske "Fordisme" samlebånds-industrier steg de to ekstræmer til henholdsvis 13% og 36%, mens andelen af faglærte arbejdere faldt til 33% (5).

For det andet refererer Fordisme til den kontinuerlige tilpasning af massekonsumtionen til den historiske uforudsete stigning i produktiviteten, der er fremkommet ved intensiv akkumulation. Det realiseringsproblem, som hænger sammen med vareoversvømmelsen af markedet, forårsagede den store 30' er-krise. Men efter krigen sammenkædede monopolistiske former for lønregulering nominallønnen såvel med leveomkostningerne som med produktiviteten, hvorved man sikrede, at efterspørgslen ville holde trit med udbuddet. Som resultat af denne normalisering undergik lønarbejdernes livsstil en dramatisk ændring og var nu oven i købet integreret i selve den kapitalistiske akkumulation.

2. Fordismens krise

Dette system af intensiv akkumulation kombineret med monopolistisk regulering kunne i "princippet" gå videre i al uendelighed, idet stigningen i massekøbekraft gjorde det muligt at afværge en overproduktionskrise. Men kapital kan kun forblive profitabel på to betingelser: Medmindre stigende produktivitet i produktionsmiddel-sektoren opvejer den stigende sammensætning af kapitalen, vil proportionen af faste aktiver blive farligt høj, og med mindre stigende produktivitet i forbrugs-vare-sektoren afbalancerer stigningen i masse-købe-

kraft vil løndelen af den totale værditilvækst stige på bekostning af profitten. Disse to betingelser blev stort set opfyldt gennem de gyldne år i efterkrigstidens intensive akkumulation.

I Frankrig f.eks. er basisvariablerne (produktivitet, købekraft, fast kapital per capita) alle blevet tredobledt i løbet af 20 år. Men den generelle stigning i produktiviteten begyndte at aftage i slutningen af 60'erne, således at Fordismen blev en stadig mere "kostbar" affære.(6) Regering og arbejdsgivere fremskyndede krisen, da de under påskud af at give den stigende oliepris videre satte sig for at bremse stigningen i massekøbekraften. Ganske rigtigt har det taget form af en underkonsumtionskrise særlig synlig i fransk bil- og byggeindustri. Ulig krisen i 30'erne skyldes det imidlertid grundlæggende ikke tendensen til at udbuddet overstiger efterspørgslen, men den kendsgerning, at utilstrækkelig merværdi er et resultat af en stigende mængde investeret kapital. For kapitalen i almindelighed (selvfølgelig ikke for den individuelle kapitalist), er problemet ikke så meget at finde markeder, som at få udbytningsraten drevet i vejret. Og det har været tilfældet siden sidst i 60'erne.

II. Den "ydre verden" i efterkrigstidens vækst.

Den faldende betydning af det klassiske "spørgsmål om markeder" har nogle konsekvenser for den internationale handel, som det ville være svært at overvurdere. På det tidlige trin var kapitalistisk handel fremfor alt et verdensfænomen, med strukturer flydende som isbjerge på et hav af naturlig økonomi. De første fabrikanter var nødt til at finde kunder, og det var en verdensomspændende jagt. På trods af at den kapitalistiske udvikling og nedbrydelse af landsby-landbruget tillod dannelsen af et "kapitalistisk" hjemmemarked i England, var Manchester nødt til at finkæmme hele Europa og selv Indien i et forsøg på at finde et tilstrækkeligt marked for sine bomuldsvarer.

I begyndelsen af det 20. århundrede begyndte nogle diskussioner at dele den marxistiske bevægelse. Nogle teoretikere argumenterede for, at en afbalanceret udvikling af produktionen ville give kapitalismen sit eget marked; andre som Rosa Luxemburg fastholdt, at kapitalismen havde brug for eksterne afsætningsmuligheder. Krigen 1914 - 1918, der var en kamp om genopdeling af verden, bekræftede, at Rosa Luxemburg havde haft ret, og underkonsumtionskrisen i 30'erne modsagde endnu engang hendes modstanderes position.

Fordismens spredning til alle de imperialistiske metropoler efter 1945 ændrede billedet totalt.

I den "gamle" imperialistiske arbejdsdeling syntes "verden udenfor" at fungere som en kæmpermostat, der regulerede den kapitalistiske vækst: Den skaffede et marked for de færdige varer fra den kapitalistiske industri, idet den til udveksling tilbød råvarer og arbejdskraft. Behovet for at finde billige råvarer og arbejdskraft eksisterer naturligvis stadigvæk i dag. Men spørgsmålet om markeder blev løst på intern basis gennem efterkrigstidens udvikling af masseforbruget i metropolerne.

Mens eksporten i 1913 stadig tegnede sig for 25% af de varer, der blev fremstillet i Frankrig, var de tilsvarende tal for 1959 18%. Faldet var endnu mere bemærkelsesværdigt i Japans tilfælde (fra 40-23%) og nærmest gigantisk i Englands tilfælde (fra 45-19%). Det er en kendsgerning i alle industrilande, at eksportens andel af BNP nåede sit historiske lavpunkt i midten af tresserne. (7) På dette tidspunkt tegnede "udviklingslandene" sig ikke for mere end 7% af den totale verdenshandel med industrifremstillede varer - en handel som for deres vedkommende hovedsagelig refererede til netto-import. Eksport af industrivarer til "udviklingslandene" var faldet til 2% af BNP i EF, 0,8% i USA og 3,2% i Japan. For importen er tallene i alle 3 tilfælde mindre end 0,2% af BNP. Det ser med andre ord ud som om kapitalismen gør ud af imperialismen og ikke omvendt!

Men siden 1965 er den internationale handels andel af den kapitalistiske produktion endnu engang begyndt at stige. De to basale grunde til dette er behovet for produktivtetsgevinster og jagten på billigere lønzoner, begge svarende til Fordismens latente krise. Den første grund er en ægte fordistisk redningsaktion, som involverer brugen af systemets egne ressourcer. For så vidt som stigende produktivitet for Fordismen er knyttet til udyldelse af markeder gennem masseproduktion og økonomisk stordrift - forøger international handel inden for centret de udviklede landes indbyrdes afhængighed og giver nye produktivtetsgevinster. Denne proces, hvorved produktionssystemer tenderer til at "overskride" nationale grænser har ført til dannelsen af kæmpeblokke (USA og Canada, EF) og påvirker selv den "indre periferi" af mellemindustrialiserede lande i Middelhavsområdet og Øst-Europa. Som vi skal se optræder det samme fænomen i Syd-Amerika og området omkring Japan. En sådan

internationalisering indenfor centret vil skabe en meget alvorlig situation, i hvilken reguleringen af vækst til stadighed bliver yderligere svækket. I sandhed, hvis ethvert land stræber mod at øge sin konkurrenceevne på bekostning af sin hjemlige købekraft, vil der overalt være en generel nedgang på verdensmarkederne. (8) Større fleksibilitet i den "indre periferi" svarer til det andet mål i "Fordisme Strategien", nemlig opdagelse af billigere lønzoner. Selvfølgelig er målet også at opnå faste i lande, som er beskyttet af toldbarrierer. Men på en måde udvikler det mere en iboende mekanisme i Fordismen, som består i at sprede "branche-kredsløb" over en pulje af uensartet uddannede og uensartet betalte arbejdere. (9)

Fra arbejdsprocessens synspunkt involverer Fordismen en adskillelse mellem undfangelse og ufraglært udførelse, selvom faglærte produktive opgaver fortsat spiller en mindre rolle. Det er meget fristende at relatere disse tre former til de tilsvarende geografiske regioner: Ingeniørarbejde og undfangelse i region I, faglært produktion i region II, ufraglært samlearbejde i region III. Hvad angår Frankrig, har en sådan regional fordeling virkelig fundet sted. I 1975 var kvalifikationerne i maskinudstøvs-industrien således fordelt på en sådan måde, at ingeniører og teknikere udgjorde en lige så stor andel som ufraglærte arbejdere i Paris regionen (21%), mens de kun udgjorde 8% af arbejdsstyrken (overfor 46% ufraglærte arbejdere) i Midt-Frankrig (Massif Centrale). I Nord-Frankrig, Rhone-Alperne og Alsac var kvalifikationsfordelingen i en midterposition.

Lad os formode, at flytningen af ufraglærte industrijobs til de billigere lønzoner i den tredje verden, og bibeholdelsen af "åndsarbejdet" og de kvalificerede aktiviteter i de udviklede lande, ville tillade en massiv stigning i merværdiraten. Vi må nu spørge os selv, om dette ville kunne løse Fordismens krise. En ting er sikkert, med mindre der også er en enorm udvikling af verdensmarkedet, vil det kun være en løsning for kapitalen og ikke for den manuelle arbejder i centret, der står overfor hastigt stigende arbejdsløshed.

III. Den tredje verdens industrialisering

Trods tallene for industriel vækst, som blev nævnt i introduktionen, og trods den kendsgerning, at industrien står for en stigende del af beskæftigelsen

i "udviklingslandene" (20-35% i 1978, mod 5-15% i 1960), er der med to argumentationsfigurer blevet sat spørgsmålstegn ved om industrialiseringen af den tredje verden nu også er en realitet.

1. Den lave investeringsgrad i den "tredje verden"

Ifølge IMF-tal udgør de udviklede landes udlandsinvesteringer (hvoraf blot 25% går til "udviklingslande") stadig kun en ubetydelig del af de samlede investeringer. Langt hovedparten foretages indenfor den hjemlige produktion. Mellem 1974 og 1977, nåede investeringerne i udviklingslandene op på omkring 0.3% af BNP for Frankrig, 0.5% for Vest-Tyskland og 0.6% for USA og 0.3% for Japan. Med andre ord, den årlige tilstrømning forblev på omkring 6.500 millioner i løbende dollarkurs. På samme tid, svigede den hjemlige faste kapitaldannelse omkring 23% i Frankrig og Vest-Tyskland, 14% i USA og 30% i Japan. Som ved århundredskiftet synes "eksporten af varer" meget mere betydelig end "eksporten af kapital".

I virkeligheden er disse tal helt vildledende. De sidste ti-år har bevidnet "en ny type af ekstern finansiering for en ny vækstmodel", (10) eller hvad Christian Palloix kalder opståelsen af en "international kredit økonomi". (11) I denne mekanisme køber "udviklingslande" industrielt udstyr med international kredit, som i stigende grad kommer fra private kilder. Således i Syd-Korea, hvor direkte investeringer udgjorde 82% af den tilflydende kapital i 1960, og lån på det internationale finansmarked tegnede sig for de tilbageværende 18%. I 1975 var tallene imidlertid henholdsvis 18% og 82% - en ombytning, som nøjagtig svarede til Frankrigs "bidrag" til den tredje verdens industrialisering i 1975! Tilbage bliver at se, hvorvidt denne udenlandske valutastrøm, der højest tillader, at der købes produktionsmidler fra de udviklede lande, virkelig indebærer en industrialiseringsproces og en ny international arbejdsdeling.

2. Det lave niveau for eksporten til de udviklede lande

Christian Palloix har argumenteret for, at eksporten af "produktionstilbehør" til udviklingslandene ikke indebærer andet end en "levering af varer". Det kan ikke tjene som fast kapital, idet der ikke findes uddannede (samfundsmæssigt prægede) arbejdere til at betjene det. Den udenlandske gæld må derfor betales med halvfabrikata og arbejdskraftseksport, så den "gamle arbejdsdeling" fortsætter med at reproducere sig selv. Den kendsgerning,

at industri-varer importeret fra centret teoretisk har brugsværdi som produktionsmidler, ændrer ikke på nogen måde situationen. For i makro-økonomiske termer adskiller de sig ikke fra krigsudstyr. (12)

Dette er en besnærende teori, som indeholder en god del sandhed. Med Alger som eksempel har Linhart på en fin måde demonstreret vanskelighederne ved autonom udvikling, (13) hvorimod et CEPII dokument fra 1981 bruger termen "luftbobler", når de taler om det nye marked, som den tredje verdens produktionsmiddelsektor nu repræsenterer for de udviklede lande. (14) Ikke desto mindre er Palloix' s generelle argument mod forestillingen om at der her ligger en udfordring til arbejdsdelingen, helt igennem utilfredsstillende. Han hævder, at niveauet for eksporten af industrivarer fra de udviklede lande til udviklingslandene steg med 170% mellem 1963 og 1977, og forblev betydeligt højere end niveauet for import. Men han glemmer at tilføje, at udviklingslandene har firedoblet eksporten til centret i løbet af disse år, og at de globale tal skjuler store variationer mellem de enkelte lande. For det første kan vi nævne fremkomsten af adskillige "nyligt industrialiserede lande", nemlig fire i Asien (Syd-Korea, Taiwan, Hong Kong, Singapore) og to i Latin-Amerika (Brasilien og Mexico). Deres del af verdenseksporten af industri-varer voksede med 2% per år mellem 1967 og 1977 (mod 2.1% per år for Japan og Vest-Tyskland, 1.5% for EF og 2.9% for USA) og udgør nu 4.6% af den samlede eksport. I den samme periode, så de andre "udviklingslande" udenfor OPEC deres andel falde med en rate på 2.6%. Hvis vi inkluderer et andet "særligt tilfælde", nemlig OPEC landene, så er det klart, at vi er vidne til en eksplosiv fragmentering af den gamle periferi. I 1977 tegnede de "nyligt industrialiserede lande" sig for henholdsvis 15.5% og 17.3% af importen af USA og Japan, og det synes som om USA og Japan allerede er kommet langt i omlægningen af deres produktionsprocesser.-

Som man kunne forvente har processen hovedsagelig påvirket de arbejdsintensive industrier, som er drevet efter tayloristiske metoder snarere end fordristiske, brancher med en meget lav sammensætning af kapital. Det mest typiske eksempel er tekstil og elektronik-industrien. Mellem 1968 og 1978 udviklede de "nyligt industrialiserede lande" andel af verdenseksporten sig således, som følger: læder og sko - fra 4% - 16%, stangtøj og tilbehør fra 20% - 29%, vække- og armbåndsurre fra 2% - 15%, almindelige elektroniske forbrugsvarer - fra 4% - 13%. Endnu mere bemærkelsesværdigt er imidlertid

den voksende styrke af lande som Syd-Korea og Brasilien med hensyn til skibsbygning, biler og andre industrier med en middelhøj sammensætning af kapital. Mens Brasilien producerede en tusindedel af verdens biler i 1959, var det i 1978 allerede oppe på at producere 2.6% svarende til 800.000 enheder! Af disse er der kun eksporteret 7% flere, end der er indregistreret i landet. Disse to tilfælde viser mere end alt andet, at Fordisme ikke kun spredes som arbejdsproces, men også som en forbrugsmåde. Mens Syd-Korea imidlertid har alle de træk, der kendetegner en "base for eksportproduktion" (dens eksport steg fra 12% af BNP i 1968 til 36% i 1977), synes Brasilien at undergå en ekspansion på sit eget hjemmemarked, der proportional med den stabile 6%-8% vækst i produktionen. Selv indenfor de nyligt industrialiserede lande, er der derfor forskellige akkumulations- og reguleringsmåder, som uden tvivl er baseret på forskellige løn-relationer, der må adskilles omhyggeligt.

IV. Forskellige akkumulationsmodeller.

Vi kan ikke her i detaljer undersøge de forskellige akkumulationsmåder, der forekommer i den tredje verden, vi kan heller ikke simpelthen "starte fra centret", og så definere periferien som en ren funktion af dette. Vi må nu betragte de perifere lande for sig selv, som samfundsmæssige med deres egne sociale relationer og politikker svarende til de respektive dominerende klasser. Kun sådan en undersøgelse, som hovedsagelig stammer fra lokale forskere og radikale kræfter vil afdække, hvordan hvert enkelt land kan blive integreret "i en verdensomfattende udbredelse" af Fordismen. Til det øjeblikkelige formål må vi imidlertid nøjes med et par få typiske situationer.

I to nylige artikler (15) har Tissier skelnet mellem tre typer industriakkumulation i den tredje verden: a) "eksportfremme", hvor man udvikler den gamle specialisering i eksport af råvarer og ikke forarbejdede landbrugsprodukter, b) klassisk "import-erstatning" gennem igangsætning af lokal samling eller produktion af forbrugsvarer, som tidligere blev købt fra udviklede lande, og c) eksport-erstatning", (16) som involverer produktionen af færdigvarer til eksport. Kun de sidste to typer er klart relevante for denne artikels pointe om, at begrebet om de "industrialiserede lande" mere er en doktrin end en beskrivelse af virkeligheden.

1. Fiaskoen i tidligere tiders "import-erstatning"

Importerstatning som udviklingsstrategi blev anbefalet i mange år, og den blev praktiseret af forskellige latinamerikanske populistiske regeringer i 1940'erne og taget op af Syd-Korea og Taiwan i 1950'erne. Men i begyndelsen af 60'erne synes den ikke længere at være i stand til at producere de ønskede resultater, i det mindste ikke i dens rene form. Ideen havde været at financiere importen af "fordistiske" produktionsmidler ud af landbrugs-overskuddet eller med mineral- eller olieindtægter. Massive toldbarriere så høje som 100% i Latin-Amerika skulle så nære en sektor, som producerede forbrugsvarer for det snævre middelklassemarked i landene selv. Man håbede, at dette senere ville gøre det muligt at "kravle op ad stigen" til produktionsmidler. Som det skulle vise sig, stødte modellen mod tre forhindringer: a) udvekslingsbetingelserne mellem eksporterede råvarer og importerede produktionsgoder udviklede sig til ulempe for førstnævnte. Selv i dag i et olie-eksporterende land som Venezuela, involverer stadiet før den endelige samling sådan en stigning i sammensætningen af kapital, at profitraten på den importerede kapital falder drastisk. Selv om der ikke synes at være nogen ydre hindring, mister den interne vækstproces derfor meget hurtigt sin kraft. (17) b) Uden forudgående erfaring med industriarbejde og uden god ledelse kunne den unge arbejderklasse, som betjente det importerede maskineri, ikke opnå det produktivetsniveau, som Fordisme-teorien foreskriver. c) Det snævre indenlandske marked, som også i 1920'erne blokerede den første bølge af intensiv akkumulation i centret, gjorde det umuligt at introducere et rent Fordisme-system.

Vi skal derfor bruge termen "Sub-Fordisme" til at betegne denne karikatur af fordistisk industrialisering, som baserede sig på illusionen om, at erhvervelse af teknologi er den eneste faktor i industriel udvikling. Hverken i selve arbejdsprocessen eller i efterspørgselsstrukturen er de samfundsmæssige betingelser for et sådant akkumulationssystem virkelig blevet opnået! I hvert eneste tilfælde endte de oprindelige forsøg med fiasko: Langsom vækst, en stigende udenlandsgæld, høj inflationsrate, og så videre. Ominami har beskrevet den endelige krise i Chile, hvor en model baseret på et hjemmemarked brød sammen ved den folkelige enhedsregerings fald i 1973. Allerede fire år tidligere havde den brasilianske hær imidlertid sat en stopper for sådanne populistiske illusioner i deres eget land. (18)

2. Eksport erstatning: "Blodig taylorisering"

Selvom tingene oprindelig forblev på intentionstadiet, blev det snart synligt, at en industriel kapitalfraktion i center-landene søgte at genplacere dele af den fordristiske industri i de billigst mulige løn-zoner. I løbet af 60'erne begyndte denne tendens at komme i konflikt med de lokale dominerende klassers ambitioner om, at basere deres egen udviklingsstrategi på denne specielle "naturlige fond" af billig arbejdskraft. De lande, der var tale om, var ikke alle af samme type, nogle havde netop afbrudt eller ændret et import-erstatningsprogram (Syd-Korea og Brasilien), mens andre havde spillet en traditionel rolle som underleverandører (Singapore, Hongkong).

Nogle ville forekomme som "nyligt industrialiserede lande" i den statistikbaserede CEP II-klassificering, mens andre som Marokko (hvortil mere og mere af fransk tekstil- og elektronik industri bliver reallokeret) forbliver blot og bart "udviklingslande". Men der er stadig et antal fællestræk, som skal bemærkes.

For det første, er det mere et spørgsmål om Taylorisme end om Fordisme. De "overførte" jobs er typisk fragmentariske, monotone og ikke forbundet med noget automatiseret maskinsystem. Produktionsudstyret er let og beregnet til en enkelt operatør: For eksempel symaskiner i beklædningsindustrien, eller mikroskoper og pincetter i elektronikindustrien. Kort og godt, disse er arbejdskraftintensive industrier i ordets egentlige betydning. Som Pierre Salama har peget på varierer sammensætningen af kapital selv indenfor de individuelle lande mellem industrier, som producerer for hjemmemarkedet og eksport-industriene. I Syd-Korea for eksempel, er den faste kapital per capita fire gange lavere i den eksportorienterede færdigvareindustri som et hele, hvad der dækker over kapitalsammensætninger i forhold til hjemmemarkedsindustrien varierende fra 23 gange lavere i den elektriske og elektroniske sektor, til 192 gange lavere i tekstil- og beklædningsindustrien! Modsat "import erstatning" koster sådanne "eksport erstatninger" faktisk intet for den lokale kapital, hvad angår kapitalgoder. "Mega-produktionsudstyr" svarende til den tungeste del af branche-kredsløbet, forbliver oftest i hænderne på teknikere og produktionsarbejdere i centret. Men Ivan Illich behøver ikke at være bange: Mikro-værktøjer kan indenfor særlige samfundsmæssige relationer, være det perfekte instrument til fremmedgørelse og menneskers udbytning af hinanden.

Det er ikke svært at finde arbejdskraft, som egner sig for tayloriseringen. For ligemeget hvad Palloix måtte tro, så gør forholdet mellem arbejderklassen og den materielle produktion ikke arbejderklassen til det eneste fond af færdigheder. Siden opståelsen af patriarkatet - det mest udbredte fænomen i verden - har kvindernes udbyttede rolle i husholdningsarbejdet forberedt dem på de to færdighedskrav i tayloristisk industri: Fuldstændig tilpasning til arbejdsprocessens mål, og komplet involvering i jobbet. Selv krops-bevægelserne er i nøje overensstemmelse med det husarbejde, de er vant til, og det gælder ikke mindst samlearbejdet i de to nøgleoverførselsbrancher: nemlig tekstil og elektronik. En malaysisk investeringsbrochure fremlægger det særdeles præcist: "Orientaliske kvinder er berømte i hele verden for deres fingerfærdighed. Med deres små hænder, kan de arbejde hurtigt og udvise stor omhyggelighed med detaljerne. Hvem ville være bedre kvalificeret fra naturens hånd og per tradition til at hæve effektiviteten ved et samleband? (.....)" Løn-niveauet i Malaysia er mellem de laveste i regionen, og kvindelige arbejdere kan ansættes for omkring 1.50 dollar om dagen".

De asiatiske "frizoner" er i sandhed det mest typiske eksempel på denne form for "udvikling" (hvis vi tør bruge ordet). Kvinder udgør ofte 80% af arbejdsstyrken, som tjener omkring 2 dollars om dagen. Det er unge kvinder, som søger en flugt fra fattigdommen eller et påtvunget giftermål (90% er under 30 år og 50% under 20 års alderen). Gulag Archipelago tilbyder dem ikke mange arbejdsår: Graviditet medfører opsigelse fra firmaet, ja i Singapore endog til udvisning, når det drejer sig om malaysiske kvinder, og hele modellen er baseret på udpresningen af den maksimale merværdi på den kortest mulige tid. Hertil kommer, at reserve-arméen af arbejdskraft praktisk talt er udtømmelig, hvis man inkluderer "baglandene" Thailand, Philippinerne, Indonesien og på det seneste også "Folkerepublikken Kina". Denne model involverer for det andet karakteristisk nok "blodig" udnyttelse - "blodig" i den bogstavelige betydning, som Marx brugte ordet til at beskrive den lovgivning, der startede den primitive akkumulation i det attende århundredes England.

Dette vil selvfølgelig ikke sige, at f.eks. Syd-Korea følger den "Engelske model": Den delvise overførsel af central produktion til periferien er helt forskellig fra dannelsen af et nyt center. I deres studier af Asien og Brasi -

lien har Salama, Tissier og Mathias (20), uafhængigt af hinanden peget på, at "import-erstatning" altid involverer centrale foranstaltninger (fast-frysning af løn og inflation) for at holde arbejdernes levestandard på et meget lavt niveau eller endog som i Brasilien og Chile for at beskære den drastisk. I almindelighed understreger disse forfattere statens rolle i styring af arbejdskraften: En rolle som involverer regulering (social-lovgivning eller rettere mangel på skabelsen af frizoner etc.), undertrykkelse (politi-kontrol med eller opløsning af fagforeninger, systematisk brug af fængsling og tortur på en mere eller mindre selektiv basis), og ensretning og disciplinering (hele hæren af sydkoreanske arbejdere, som under dække af Vietnam krigen kunne udkommanderes til storstilede offentlige arbejder).

Som "saksene" begyndte at åbne mellem stagnerende købekraft og stigende synlig arbejdsproduktivitet steg merværdiraten til et niveau som var betydeligt højere end det, der gjorde sig gældende for den tilsvarende rate i det "fordistiske center". Hertil kommer at stigende produktion per capita var opnået mere på årsbasis end på timebasis, gennem forlængelse af arbejdsdagen og produktionen af den absolutte merværdi. I Syd-Korea for eksempel, hvor 30% af de kvindelige arbejdere har en 15 timers arbejdsdag eller længere, er invalidering som følge af arbejds-ulykker steget med et årligt gennemsnit på 17% siden 1970. Dette gør det lettere at forstå, hvorfor kvindelige arbejdere bliver afskediget efter deres 30 års fødselsdag. Når deres øjne og hænder ikke længere svarer til normen, ryger de ud i den "traditionelle prostitutions"-sektor.

Selvom denne model for akkumulation er høj-profitabel, kan den ikke undslippe sine snævre grænser. Set i verdensmålestok kan eksistensen af 1900-tallets enklaver inden for det tyvende århundredes branchegrene kun midlertidigt forhøje merværdi-udpresningen, i hvad der trods alt kun udgør mindre områder af verdensproduktionen. Ganske vist hæver disse enklaver profitniveauet for udenlandske kapitalinvestorer, eller meget mere almindeligt for de multinationale selskaber, som overlader et led i deres branche-kredsløb til lokale kapitalister. Ifølge Salama, kontrollerede japanske konglomerater i 1974 allerede 40% af Sydkoreas og 56% af Taiwans udenrigshandel. I 1971 repræsenterede 80% af Brasiliens og 90% af Mexicos elektronikeksport "bundet handel" mellem

leverandører og underleverandører. Disse profitter løser imidlertid ikke nogen af de makro-økonomiske problemer i verdensakkumulationen, og lader såvel produktionsmåden som verdensforbrugsmønstret uændret. For en branche som tekstil, hvor verdensefterspørgslen kun er let stigende, er det et nul-sum spil, i hvilket taberen er beskæftigelsen i centret. I globale termer tjener spredningen af kapitalismen til periferien selvfølgelig til at udvide verdensmarkedet, og nye jobs i centerets maskinudstøvssektor balancerer nogenlunde tabet i traditionel beskæftigelse. (21) Alligevel skjuler den globale balance de sektorale og regionale problemer der forårsages i de gamle industri-lande af denne "konkurrence mellem ulige udnyttede arbejdere". Alt dette forklarer de protektionistiske reaktioner, som skarpt har beskåret tekstilimporten fra "udviklingslandene" og de "nyligt industrialiserede lande".

På deres side er de lokalt dominerende klasser fuldt ud klar over, at de ikke for altid kan forblive vogtere af sådanne kapitalistiske fængsler. Det vil ikke vare længe før denne 1900-tals model fremtvinger et modsvar fra arbejderklassen. I sandhed, da denne model hurtigt udtømmer de tilgængelige arbejdskraftreserver og kræver endnu flere fremmedarbejdere, vil de sociale spørgsmål snart blive kombineret med by- og racespørgsmål. I første omgang prøver underleverandør-staterne at løse problemet gennem sådanne "blodige" metoder som Leks. tvungen sterilisering af malaysiske kvinder. Men nu er deres mål at hæve det teknologiske niveau af deres eksport, at forhøje de hjemlige lønninger og at forlægge de arbejdsintensive underleverance-kontrakter til deres baglande. I de mere folkerige lande som Taiwan og Syd-Korea, hvor opgaven er at etablere et mere sammenhængende system af akkumulation og "hegemoni" i den Gramsciske betydning af ordet, må de dominerende klasser følge Brasilien i en ny type "import-erstatnings" program, som vi vil kalde "Periferi-Fordisme".

3. "Periferi-Fordisme": Dens karakter og krise:

Hvad enten den var baseret på en importerstatningsbestræbelse i gammel stil eller et eksport-erstatningsprogram kombineret med klassisk eksportfremme, var den lokale kapitalisme blevet en ikke ubetydelig kraft i de tidlige 70' ere i en række "nyligt industrialiserede lande". Middelklassen lige under de rigeste 5% af befolkningen er vokset betydeligt i de sidste 15 år, og sammen med det lokale borgerskab tegner den sig rent faktisk for så godt som hele for-

bruget af varige forbrugsgoder.(22) Dette lag har også vokset sig rigt på merværdiudpresningen i eksportsektoren, dog mens denne merværdi blev opsamlet af de multinationale selskaber i den foregående model, tjener det her som brændsel for et lokalt småborger marked. Dette har åbnet vejen for et nyt togrenet program af import-erstatning. Den første gren er et forsøg på at integrere mere avancerede teknologiske led i den relevante eksport branches kæde: Syd-Korea f.eks. eksporterer efter at have erobret egne markeder for tekstilmaskiner nu aktivt en del af sin produktion. Den anden gren involverer et forsøg på at assimilere højere stadier i produktionen af lokale forbrugsvarer. Selvom eksporten af sådanne varer fortsætter og også ekspanderer, er hovedanstrengelsen således rettet mod "forarbejdningsindustrier" for byggematerialer (cement) og fremfor alt mod de led i bil- og hvidevare-industrierne, som går forud for den endelige samling af produkterne.

Bilindustrien illustrerer på en perfekt måde den kombinerede dynamik i denne nye "perifere" Fordisme: Nemlig import-erstatning, plus eksport-erstatning. Problemet med samling af biler i "region III"-periferien var på den ene side, at den krævede et faglært arbejder-element, såvel som erfaring med industriarbejde hos en del af de ufaglærte mandlige arbejdere, og på den anden side, at denne specielle vare, ulig T-shirts eller lommeregnerne måtte have store markeder i nærheden. Den ideelle region III arbejdsstyrke ville have været en, der a) var meget billig at reproducere, b) befandt sig tæt ved hovedmarkeder og c) indeholdt et faglært arbejder-element. Men i det fordistiske system, i hvilket de lokale forbrugsnormer (og derfor lønningerne) er underlagt produktiviteten, ville dette svare til cirkelns kvadratur. I dette system er der ikke plads til regioner placeret i overdominerede økonomier, som mangler et tilstrækkeligt lokalt marked. I og med at transportudgifterne er høje, og lønningerne kun udgør en relativ lille del af de totale omkostninger, kan der ikke være tale om at bruge den tredje verdens arbejds-kraftsreserver udelukkende som base for reeksporterings-operationer.

Med disse enkle pointer i mente kan vi identificere to "inferiøre" varianter af "decentralisering". For det første er det muligt at erstatte eksport af færdige køretøjer med helt adskilte sæt af dele, som kan samles i den tredje verden med henblik på de små markeder af lokale dominerende klasser. De omkostninger, der er forbundet med akklimatiseringen, tabet af stordriftsforle-
lene o.s.v. gør det til et temmelig utilfredsstillende alternativ. Men siden im-

port-løbet er begyndt at insistere på lokal samling, har der ofte ikke været andre eksportmuligheder åbne. For det andet er det muligt at bruge billige lønzoner nær ved et centralt marked som base for samling af lette køretøjer, som derefter kan geneksporteres til centeret. Citroen 2 CV f.eks. kan samles i Spanien og sælges på det franske marked.

I løbet af 70'erne har to "strategiske gennembrud", hvilke endnu engang skyldes Ford Motor Company, kastet helt nyt lys over problemet. Der var allerede opnået betydelige stordriftsfordele ved spredning af brancher produktionen udover Nord-Vest Europa, således at et antal store enheder hver producerede en standardiseret del til hele det kontinentale marked. Det var ikke længere samlingen af færdige køretøjer, men produktionen af komponenter - hovedsageligt motorer, gearkasser, aksler etc. - som kendetegnede sådanne typiske industrielle omplaceringer. Afstanden til markeder, de regionale omkostninger, stordriftsfordelene og fremfor alt de privilegier og goder, som modtagerlandet var villig til at give, afgjorde tilsammen valget af placeringen. Som beskrevet fungerede dette system oprindeligt kun indenfor kredsen af industrialiserede lande. I løbet af 60'erne og 70'erne blev nye lande imidlertid teknisk integreret i fordismens verdensbranche kredsløb, uden at være i stand til at mestre dets generelle dynamik indenfor en selvstændig national ramme og i særdeleshed uden at kunne optage dens form for samfundsmæssig regulering. Det løste den modsætning vi refererede til tidligere. Fordismen kunne her finde en arbejderklasse og visse ledelsesstrukturer. Levestandarden forudsatte ikke et højt levestandardniveau, og dertil kom, at der allerede eksisterede et betydeligt middelklassemarked. De fleste af disse lande havde totalitære regeringer: Østeuropa, Spanien i slutningen af Franco-perioden, Brasilien, d.v.s. lande i den "indre periferi" eller "nyligt industrialiserede lande" fra den bredere periferi. Af hensyn til den nationale udvikling behøvede disse lande imidlertid normalt en høj grad af "integration". Med andre ord, de forventede at lokal fremstillingsindustri ville få den størst mulige andel af det endelige produkt, eller endog i ekstreme tilfælde, at en komplet national industri ville blive etableret. Men selvom hjemmemarkedet i de fleste af disse lande var for lille til, at fordelene ved lokal produktion kunne opveje tabet af stordriftsfordelene, var sådanne "omplaceringer" oprindeligt den eneste måde på hvilken bilsekskaberne kunne undgå at miste deres marked. Derudover var eksportmarkedet for fuldt udstyrede fabrikker af stor betydning for to forbundne brancher, nem-

lig mekaniske ingeniørmaskiner og maskinværktøj, i hvilke bilindustrien ofte er impliceret.

Endnu engang var det Ford som stod for gennembruddet ved at underskrive en aftale med Spanien, som lagde grunden til en ny type omplacering. Denne involverer ikke kun import-erstatning for et utilstrækkeligt lokalt marked eller brug af landet som en basis for reeksport operationer, men en kombination af de to. På den ene side ville Spanien forsyne et ekspanderende lokalt marked på trods af de relative lave normer for arbejderklassens forbrug, på den anden side ville det acceptere en beskåret integrationsgrad (således at produktionens dele blev mere spredt) til gengæld for en klar forpligtelse til at producere og reeksportere et vist antal komponenter i massive mængder. "Præferenceaftalen" af 1972 eller "Ford-loven", som den også kaldes, nedsatte således den nedre grænse for integrationsgraden fra 95% til 66%, hvorefter Ford gik igang med at reeksportere 2/3 af produktionen og med at øge dets salg i Spanien med ikke mindre end 10%. Samtidig sørgede regeringen for de vigtigste faciliteter til import af maskinværktøj. Da General Motors også anlagde lokale fabrikker, blev Spanien en stor "region III" i Europas bilindustri. I Portugal forhandlede Renault sig til en variant af "Ford-loven", idet den opførte og udvidede 4 motor- og køretøjsfabrikker (13.000 nye jobs). Faktisk lod regeringen visse beskyttelsesforanstaltninger gælde også for Renaults datterselskab, hvis andel af det portugisiske marked derefter steg fra 12% til mellem 30% og 40%. 3/4 af de 300.000 lokalt producerede motorer blev imidlertid reeksporteret til Nord Europa. Mere generelt har man vurderet, at denne nye omplaceringsstrategi i løbet af 10 år vil omfatte 15% af verdensproduktionen. Det heraf resulterende tab af arbejdspladser i de centrale industrilande vil delvist blive opvejet af en stigning i den tertiære åndsarbejderbeskæftigelse. Hvis produktionen forbliver konstant vil saldoen imidlertid blive ekstrem negativ.

Det bør ikke undre en, at så forskellige lande som Polen, Spanien, Portugal og Brasilien bliver betragtet i samme analyse. For det er ikke længere relevant at opfatte den tredje verden som en enkelt blok overfor de industrialiserede lande i Øst og Vest. Til en vis grad forsøger visse "nyligt industrialiserede" og visse øst-blok lande at knytte an til akkumulationsskemaet i "Central-Fordismen". Men skønt denne bestræbelse for ca. 4 år siden syntes så succesrig, at Brasilien, Iran og Nigeria allerede blev beskrevet som et

nyt kuld af "imperialistiske" lande, går den nu ind i et særdeles farligt stadie. I disse lande ophobes ikke blot alle krisefaktorerne i "Central-Fordismen", samtidig står de også overfor alle de problemer, der er forbundet med deres "periferi"-situation. Som i tidligere "import-erstatningsprogrammer" involverer ethvert forsøg på at kravle op af Fordismens teknologiske stige netop den stigning i kapitalsammensætningen, som også bringer det centrale system i krise. Nytilkomne medlemmer af Fordist-klubben kan heller ikke længere finde det ekspanderende verdensmarked, som skulle have sikret dem profitter på deres dyrt importerede investeringer. Næst efter Polen, der stort set valgte en lignende akkumulationsstrategi, er Brasilien et af de mest forgældede lande i verden. I Asien overgås Syd-Koreas gældsniveau kun af Indonesiens.

Dertil kommer, at de mangeartede lønrelationer, svarende til de forskellige logikker, der kombineres i "Periferi-Fordisme", forhindrer stabiliseringen af et hegemonisk politisk og kulturelt system. I Brasilien f.eks. falder lønarbejderne i mindst tre kategorier. For det første er der de "pre-fordistiske" bilarbejdere, som på trods af, at de langt fra har de tilsvarende sociale goder, allerede har det kollektive fabriksliv og den produktionsproces påtvungne "fæstthed", som jo tillod deres franske og italienske modparter at opnå sådanne goder. Trods den høje gennemstrømning af arbejdskraft som arbejdsgiverne forårsager og trods politisk repression er en faglig organisering og en fagbevægelse da også blevet etableret eller genopbygget, og denne sikrer allerede disse arbejdere relativt høje lønninger. Som Singer (23) viser, opnår de herved adgang til varige forbrugsgoder. For det andet er der de kvindelige arbejdere, som lider under den "blodige taylorisering" i elektronik- og tekstilindustrien, og som næppe har det bedre end deres asiatiske med søstre. Endelig er der arbejderne i "eksport-orienteret" landbrug, specielt sukkerrørplantager, som ikke befinder sig langt fra en slavetilværelse. Voksne og børn forkrøblet af underernæring arbejder sædvanligvis for omkring 10 pence om dagen. Disse tre typer af lønarbejde udgør ikke kun en nedadgående skala af "tilbagestående", men derimod faktisk et hele. Den anden og den tredje type finansierer den første, og eksport-landbruget sikrer et let liv for middelklasserne. Således er produktionen af sukker-baseret carburol som et storstilet alternativ til olie kun profitabelt, hvis de gamle sociale relationer på plantagerne bevares. Men dette forudsætter så til gengæld et "blodigt diktatur" i modsætning til de fagforeningsformer, der jo normalt hører sammen med Fordismen og den nye middelklasses forventninger.

Da denne modsætning udvikledes i Syd Europa i 1970'erne resulterede den i diktaturernes krise. Imidlertid ledte ophævelsen af den politiske repression i Spanien og Portugal hurtigt til tab af den internationale konkurrenceposition, der jo var baseret på de særlige gunstige betingelser for kapitalen. Derfor fulgte der en økonomisk krise i hælene på "åbningen mod demokrati". Omvendt viser den iranske erfaring, hvilken pris der må betales, når en sådan åbning ikke foretages i tide. I hvert fald har de økonomiske kriser i Brasilien og Syd-Korea, som fulgte på lokale strejker og oprør i 1980, gjort forestillingen om en "middelvej" for Periferi-Fordisme til en tvivlsom sag.

Mens jeg i 1980 udførte et forskningsarbejde om industriel omplacering citerede en Renault direktør en liste over lande, som få år tidligere havde syntes at rumme en kombination af forudsætningerne for en "Periferi-Fordisme", og som derfor var interessante for bilindustrien. Disse lande var: Mexico, Brasilien, Spanien, Algeriet, Nigeria, Tyrkiet, Iran, Syd-Korea, Polen og nogle andre øst-blok lande. Jeg skal overlade det til læseren at fundere over denne liste. Min egen konklusion er, at hvis der er en "verdensomfattende udbredelse af Fordismen", så er det en udbredelse af "Fordismens krise".

Noter:

1. Se G.Lafay, M. Fouquin og L. de Mautort: "Spécialisation et adaption face à la crise", *Economic Prospective Internationale* no. 1, 1980.
2. Se for USA's vedkommende M. Aglietta: "A Theory of Capitalist Regulation, London (NLB) 1979, for Frankrigs vedkommende B. Coriat: "L'Atelier et le chronomètre", Paris 1979, J.P. Benassy m.fl.: "Approche de l'Inflation: l'exemple français, CEPREMAP duplikeret artikel, Paris 1977. og J. Fafont, D. Lebrogne og A. Lipietz: "Redéploiement industriel et espace économique: une étude intersectorielle comparative", CEPREMAP paper, Paris 1980, og for Italiens vedkommende de aktuelle skrifter fra OPERAISTO.
3. Se Fafont m.fl.

4. Disse sætninger er citater fra S. Friedman: "Industry and Labour, London 1977.
5. Se Fafont m.fl.
6. Tallene for de største industrilande kan findes i A. Lipietz: "Derrière la crise, la tendance à la baisse du taux de profit", CEPREMAP paper, Paris 1981.
7. Se S. Mistral: "Compétitivité et formation de capital en longue période", *L'économie et Statistique* no. 57, Februar 1977.
8. For yderligere diskussion af dette punkt, se Fafont m.fl.
9. Se Lipietz: "Derrière la Crise....."
10. Se C. Ominami: "Un nouveau type de financement extérieur pour un nouveau modèle de croissance: L'exemple du Chili", *Problemes d'Amérique Latine*, Paris 1980.
11. C. Palloix: "Les firmes transnationales d'origine française implantées dans le Tiers Monde et l'économie de crédit internationale", *La France et le Tiers Monde*, Grenoble 1979.
12. Se C. Palloix: "Les firmes transnationales...."
13. R. Linhart: "Le transfert de technologies et ses contradictions", *Revue française d'administration publique* no. 4, oktober 1977.
15. P. Tissier: "L'industrialisation dans huit pays asiatiques depuis la fin de la seconde guerre mondiale", and "Conditions de travail et zones franches d'exportation dans quelques pays d'Asie", *Critique de l'Economie Politique* no. 14, Januar 1981.
16. Termen er lånt fra H. Myint.

17. Se R. Hausmann og C. Ominami: "The realization of the oil rent: A preliminary study of the Venezuelan example, 1946 -1979", CEPREMAP paper no. 8101, Paris 1981.
18. Se C. Ominami: "Sous-développement et régulation économique", CEREM duplikeret artikel, Paris 1981.
19. P. Salama: "Recherche d'une question libre de la force de travail et divisions internationales de travail", Critique de l'Economie Politique no. 13, oktober 1980.
- 20 G. Mathias: "Transfert de technique et transfert de théories: du "dualisme" du marche du travail aux nouvelles formes de résistance ouvrière en Amérique Latine". Critique de l'Economie Politique no. 14, januar 1981.
21. Se OECD, "The impact of Newly Industrializing Countries on Production and Trade in Manufactures ". Paris 1979 og Fafont m.fl.
22. Se P. Salama: "Recherche d'une question libre....."
23. Se P. Singer: "Reproduction de la force de travail et developpement" Revue Tiers-Monde no. 65, Octorber- December 1976.